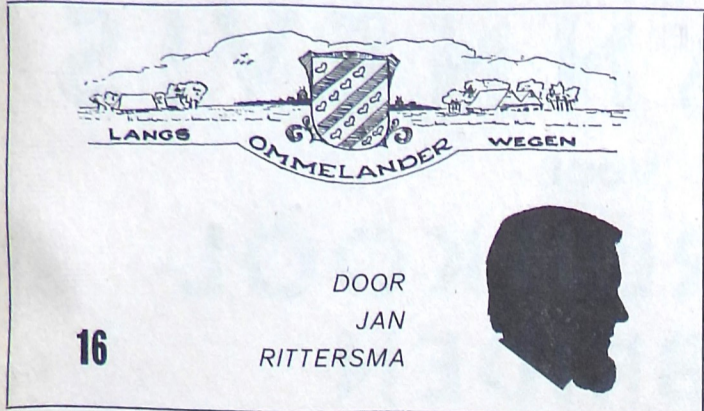

De windmolens in Nederland

Zaterdag 6 oktober j.l. was „Nationale Molendag”. Dit ter ere van het 50-jarig jubileum van de Nederlandse vereniging „De Hollandsche Molen”. De vereniging, die dus in 1923 is opgericht heeft zich ten doel gesteld zoveel mogelijk molens in Nederland te behouden. Vanwege de weersomstandigheden is de „Nationale Molendag” letterlijk en figuurlijk 'de mist in gegaan'. Overigens is het wel duidelijk dat 'de molen' de laatste jaren steeds meer in de belangstelling komt. De windmolens hebben gedurende vele eeuwen een belangrijke plaats in de samenleving ingenomen. Zowel in de steden als in dorpen waren de korenmolens onmisbare werktuigen en de mulders stonden vooral in de dorpen in aanzien. De industriemolens brachten in de 17e en 18e eeuw vele streken tot welvaart en bloei. Hun eigenaren waren veelal personen van betekenis. De poldermolens, veel in getal, hielden de lage landen droog en maakten moerassen tot landouwen. De watermolenaars oefenden en oefenen nog veelal hun beroep van vader op zoon uit en vormen een eigen, eenvoudige stand, waarin traditie als een deugd geldt. Belangrijke uitvindingen in de 19e en 20e eeuw brachten stoom en elektriciteit als concurrenten van de windkracht en de windmolens kwamen daardoor, economisch beschouwd, op het tweede plan. Maar nog altijd draaien er windmolens ten nutte van de gemeenschap en zij dragen in niet geringe mate bij tot de schoonheid van ons land.

Standaardmolen

Molenbezit liep terug in Nederland

Stellingmolen te Wetsinge

een rekord, dat niet eerder was bereikt, ook al was het diezelfde Zaanstreek, waar al in de 17e eeuw een groot aantal industriemolens verrees. De oudste gegevens over windmolens zijn overigens niet uit deze streek afkomstig. De eerste molens stonden waarschijnlijk op de grens tussen Afghanistan en Perzië. In Europa wordt de eerste windmolen in 1183 uit de Elzas vermeldt.

Het oudste gegeven dat wij in Nederland van het voorkomen van de windmolen hebben, dateert uit het jaar 1274. In een privilege van graaf Floris V wordt gesproken van een 'molenidium ad ventum'. Na 1300 — in de 14e eeuw dus — worden de vermeldingen van windmolens voortdurend talrijker, al gaat het voorlopig alleen nog maar over windwatermolens (poldermolens). Wat deze betreft, is er geen ouder exemplaar bekend dan de wipwatermolen, die in 1430 werd opgericht in de polder Bonrepas bij Schoonhoven.

In de loop der jaren hebben zich in ons land, en ook in de provincie Groningen, diverse typen windmolens ontwikkeld. In het kort willen we van elk der typen een beschrijving geven (zie ook de schetsjes). De standaardmolens is ongetwijfeld het oudste type korenmolen, dat zijn naam ontleent aan de standaard, de zware verticaal staande spil, waarom het gehele molenhuis (met de daarin aanwezig maalstenen) draaibaar is. De standaard rust op een kruis van zware elkenhouten balken, die bij deze molen al dan niet betimmerd zijn. Men spreekt dan resp. van een open of gesloten standaardmolen. De mooiste standaardmolens staan in Noord-Brabant en Gelderland. In de provincie Groningen staat er slechts één, n.l. bij Ter Apel. De Grote Zuidhollandse wipmolen of wipwatermolen. Een type, waarbij het molenhuis (bovengedeelte met de wieken) kan worden gekruild (op de wind gezet). Deze slanke molens vinden we nog in grote getale in de polderlanden, vooral in Zuid-Holland en Friesland. In ons land zijn slechts een paar wipmolens als korenmolens te vinden. De wipmolen is het oudste type watermolen. Niettegenstaande de stevige constructie staat het bovenhuis van de molen onder het werken altijd enigszins te schudden, te 'wippen' op het smalle grondvlak. Vandaar de naam 'wipmolen'. De wipmolen was het eerste type molen waarmee men de windkracht begon te gebruiken voor het droog houden van het land. Dit was omstreeks het begin van de 15e eeuw. De molen was toen uitgerust met een scheprad. Toen bleek, dat er behoefte ontstond aan grotere en krachtiger molens ontwierp men de grote of kapitale Hollandse watermolen of poldermolen. Deze achtkan-

tige bovenkruier vindt men vooral in Zuid-Holland en Friesland. De Friezen spreken ook wel van "muonts" of monniksmolen, welke naam op het silhouet duidt.

Het grote verschil tussen een Zuid-Hollandse molen en een Noord-Hollandse molen ligt in het feit dat het eerste type een 'buitenkruier' en de laatste zg. 'binnenkruiers' zijn. Want de grote watermolens ontstonden in Noord-Holland en waren binnenkruiers. Het is merkwaardig dat niettegenstaande het gemak in de behandeling van de buitenkruier toch het Noord-Hollandse type zich tot op de huidige dag ongewijzigd heeft gehandhaafd.

Bovendien bestaat er nog een verschil in silhouet tussen de Noord- en Zuid-Hollandse molen. De Zuid-Hollandse molen is veel 'slanker' dan de Noord-Hollandse. De binnenkruier is eigenlijk wat kaal en stug, terwijl de buitenkruier sierlijke gebogen lijnen kent en daardoor een veel elegantere en fraaiere indruk maakt. De echte Zuid-Hollandse kloekke poldermolen, de onderbouw van steen en de molen zelf gedekt met een rieten vacht, is de mooiste van alle molentypen. En wanneer men het hart van een molen-belangstellende in verrukking wil brengen, dan moet men hem voeren naar de machtige molengroep aan de Kinderdijk in Zuid-Holland.

Behalve de kloekke poldermolens die zo'n vijftig à zestig kubieke meter water per minuut verzetten en de wipmolens die we kennen in grote en minder grote uitvoering, bestaat er nog een soort kleine wipmolen, bekend onder de naam 'spinnekop', een molen die een betrekkelijk klein vermogen heeft en uitgerust is met een open vijzel. De spinnekoppen komen vooral in de provincie Friesland voor. De vlucht van dit kleine soort wipwatermolen is zelden groter dan tien à twaalf meter.

Een neefje van de spinnekop is het zg. weidemolentje. Dit type molentjes zijn in de loop van de negentiende eeuw in gebruik gekomen. Men ziet ze hedentendage nog veel in Noord-Holland. Aan de achterzijde van de draalbare kop bevindt zich een grote vlakke windvaan. Deze stelt het molentje vanzelf in de richting van de wind. Daardoor behoeft dit molentje nauwelijks bediening. Ook kennen we nog de Friese Tjasker. Een zeldzaam voorkomend molentje. Het bestaat slechts uit een doorlopende, hellend gestelde as, die aan de bovenzijde van een stel wieken is voorzien en aan de andere zijde eindigt in een gesloten schroefvijzel. De paltrokmolens is ontstaan in de Zaanstreek, het land van de bouw van houten huizen en houten schepen, van houtaanvoer, van houtzagerijen en houthandel.

Omstreeks 1600 ontstond dit type molen, speciaal ontworpen voor de houtzagerij. Hij wordt met werkruimte en al gekruild op een spil en rolringen op een zware voet. In de molen bevinden zich vier of acht verticale zagen in zaagramen.

De stellingmolen (doorgaans een korenmolen) ontleent zijn naam aan de op zekere hoogte aan de buitenzijde aangebrachte zwichtstelling van waaraf wieken, zellen en kruirad bediend kunnen worden. De hoogte van deze geheel of gedeeltelijk van steen opgetrokken molens houdt verband met het streven de wind vrij te kunnen opvangen en ter verkrijging van meer berg- en opslagruimte in de molen. In de provincie Groningen kennen we nog een eigen type stellingmolen. De stellingmolen is de tegenhanger van de zg. "grondzellers". De bergmolen of beltmolen komt meer op de hogere gronden in ons land voor; hij houdt het midden tussen de stellingmolen en de grondmolen. De molen op zich zelf is niet zo hoog, maar staat op, of beter gezegd in, een kunstmatig aangelegde heuvel. Het ondergedeelte tot aan de eerste verdieping is geheel daarin gebouwd en de omringende grond doet dus dezelfde dienst als de stelling bij de hoge molens. In de heuvel of belt heeft men verder de nodige ruimte uitgegraven voor de toegang naar de grote deuren. De binneninrichting van de bergmolen verschilt niet van die in de korenmolens in het algemeen.

De meeste van de bovenbeschreven molentypen komen in onze provincie niet of nauwelijks voor. De volgende keer zullen we de Groninger molens en hun plaats in het volksleven behandelen.

Overigens moet het algemeen bekend worden geacht, dat het nationale molenbezit ook in de 20e eeuw enorm is teruggelopen. Pas de laatste tien jaar is enige kentering te bespeuren. Toch geeft elk jaaroverzicht van het aantal molens steeds minder molens te zien. De ontstellende teruggang blijkt wel uit het volgende:

1943: 583 watermolens en 884 industriemolens, tot. 1467
 1946: 577 watermolens en 729 industriemolens, tot. 1306
 1962: 390 watermolens en 587 industriemolens, tot. 977

Het Nederlandse molenbestand per 1 mei 1972:

Provincie	Aantal
GRONINGEN	80
FRIESLAND	111
DRENTHE	30
OVERIJSEL	39
GELDERLAND	110
UTRECHT	28
NOORD-HOLLAND	120
ZUID-HOLLAND	213
ZEELAND	74
NOORD-BRABANT	109
LIMBURG	33
Totaal	947

